

УДК 796 (477.54)

**СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ  
В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ  
(1804–1917 РР.)****Наталія СОКОЛОВА, Оксана ПОПОВА***Національний університет фізичного  
виховання і спорту України, м.Київ, Україна,  
e-mail: sokolik\_n@ukr.net*

**Анотація.** *Актуальність:* низький рейтинг фізичного виховання серед української студентської молоді вимагає від спеціалістів пошуку нових методів викладання цієї дисципліни, мотивувати молодь до занять спортом. Урахування історичного досвіду сприятиме розвитку нових тенденцій у становленні сучасної національної системи фізичного виховання. *Мета* – висвітлити процес становлення й розвитку спорту в Харківському університеті дореволюційного періоду. *Матеріали і методи:* аналіз й узагальнення джерельної бази з обраної проблеми. *Результати:* встановлено, що з моменту початку роботи університету студенти мали змогу за додаткову платню відвідувати заняття фізкультурно-спортивного спрямування. Особливо спортивне життя у виші активізувалося на початку ХХ ст. з моменту створення спортивно-гімнастичного гуртка. *Висновки:* результати дослідження підтверджують, що платна основа занять з фізичного виховання, несистематичне викладання дисципліни й відсутність навчальних програм гальмувало розвиток спортивного життя в Харківському університеті впродовж ХІХ – початку ХХ ст.

**Ключові слова:** спорт, фізичне виховання, гімнастика, танці, верхова їзда, фехтування, гурток, університет.

У сучасній вищій школі поряд з фаховими дисциплінами викладають фізичне виховання. Проте на сьогодні ми спостерігаємо вкрай низький рейтинг фізичної культури і спорту серед студентської молоді. Заняття фізкультурою сприймають винятково як необхідність для отримання оцінки, студенти знаходять багато приводів для пропускання уроків, тоді як членами університетських спортивних команд стають здебільшого професійні спортсмени, котрі здобувають вищу освіту в обраному виші. Цьому сприяють, передусім, застарілі методи викладання дисципліни, а також відсутність у студентів мотивації до здорового способу життя. Звичайно, українські фахівці шукають шляхи і засоби подолання кризових явищ у системі фізичного виховання, звертаючи увагу на досвід європейських країн. Більшість спеціалістів розуміють, що неможливо перенести на українські терени систему фізичного виховання іншої країни у чистому вигляді, не враховуючи ментальних особливостей. Не забувають вони і про проблеми в соціально-економічній сфері, що не дає змоги повною мірою реформувати сферу фізичної культури та спорту. Тому звернення до історичного досвіду допоможе вирішенню цієї проблеми, який варто сприймати як важливе джерело прогресивних ідей у галузі фізичної культури та спорту. На прикладі історії становлення системи фізичного виховання в Харківському університеті ми можемо визначити сильні й слабкі сторони спортивної підготовки тогочасної студентської молоді, прослідкувати за розвитком і підтримкою спортивного життя в стінах навчального закладу.

**Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.** Роботу виконано в межах теми НДР кафедри соціально-гуманітарних дисциплін «Спорт як соціокультурний феномен» (номер державної реєстрації 0111U001716).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Обрана тема дослідження мало досліджена в сучасній науковій літературі. Можна визначити праці Г. Приходько та Н. Левицької, де висвітлено питання роботи спортивних студентських гуртків на початку ХХ ст., у тому числі й в Харківському університеті. Історію розвитку спорту на Харківщині впродовж ХІХ – ХХ ст. досліджували М. Олійник та Ю. Грот, при цьому в монографії мало уваги приділено проблемі розвитку спортивного життя в Харківському університеті. Основою для написання статті послуговували спогади вихованців Харківського імператорського університету,

опубліковані в дореволюційних періодичних виданнях, а також нормативно-правові акти Російської імперії в обраний період.

**Мета** – висвітлити процес становлення й розвитку спорту в Харківському університеті впродовж XIX – початку XX ст.

**Методи дослідження:** у роботі використано аналітичний, порівняльно-історичний та описовий методи дослідження.

**Результати дослідження та їх обговорення.** Наприкінці XVIII ст. переважна частина українських земель, у тому числі й Наддніпрянська Україна, належала Російській імперії. Швидкими темпами Україна перетворюється на російську провінцію, де поширюється імперське законодавство, а українська еліта опиняється під повним контролем царської адміністрації. Нова влада приймає рішення ліквідувати Києво-Могилянську академію, натомість впродовж XIX ст. засновано декілька класичних університетів – Харківський, Київський та Новоросійський, які функціонували на основі загальноросійського університетського статусу. Оскільки в цей час ми спостерігаємо російський вплив на всі сфери суспільного життя українців, то логічно розглядати проблему розвитку спортивної сфери в контексті політики Російської імперії XIX ст.

Перш ніж проаналізувати значення спорту в вищих навчальних закладах Російської імперії, слід звернути увагу на тенденції становлення й розвитку спортивної сфери в країні впродовж XIX – початку XX ст. Уже на початку XIX ст. у провідних європейських державах починають розвиваються такі види спорту, як бокс, кінні перегони, виникають аристократичні клуби верхової їзди, яхтового спорту, мисливства. Тогочасна преса систематично висвітлює ту чи іншу спортивну подію, поступово спорт стає частиною культурного життя.

У Російській імперії спорт є лише елітною розвагою. У XIX ст. його сприймають як ознаку шляхетного стану, елемент гарної освіти. Дворянин мав професійно їздити верхи, влучно стріляти, фехтувати й танцювати. Вихідці з заможних родин опановували навички із цих дисциплін вдома під керівництвом спеціально запрошених вчителів або в приватних пансіонах за додаткові кошти. Цікаво те, що закони імперії не передбачали обов'язкового викладання предметів спортивно-фізкультурного напрямку в освітніх закладах країни. Не дивно, що в 20–30-х роках XIX ст. рівень фізичної підготовки дворян був низьким. Введення безкоштовного викладання танців, фехтування для бідних студентів не поліпшили ситуації, адже уроки проводили не систематично й без будь-якої навчальної програми. Незадовільний стан здоров'я молоді змусив тогочасну наукову еліту звернути увагу на фізичну культуру і вимагати її введення як навчальної дисципліни. Дебати тривали впродовж 50–70-х років XIX ст., результатом яких стало введення гімнастики спочатку як факультативної, а згодом й обов'язкової навчальної дисципліни в середніх навчальних закладах. В університетах країни студенти за оплату, винятками є казеннокошті, продовжували займатися верховою їздою, фехтуванням і танцями [11]. Лише на початку XX ст. у стінах вишів виникають спортивні товариства, де всі охочі могли відвідувати різноманітні секції (боротьби, боксу, гімнастики, фехтування, легкої й важкої атлетики, навіть організують університетські команди з футболу та хокею).

Більш детально еволюцію розвитку спорту в університетах України впродовж XIX – початку XX ст. ми можемо прослідкувати на прикладі Харківського університету – першого вищого навчального закладу Наддніпрянської України.

Статут новоствореного Харківського університету (1804 р.) передбачав наявність у штаті викладачів так званих «приємних» мистецтв, тобто вчителів малювання, музики і танців, на утримання яких щорічно витрачалось 1500 крб. [13]. Окрім того, з моменту відкриття навчального закладу за ініціативи графа С. Потоцького розпочинає роботу фехтувальний клас [1]. Проте матеріальне забезпечення класу бажало кращого. Як зазначав свого часу ректор Харківського університету К. Фойгт, в класі було лише 68 рапір, 20 масок, 30 рукавичок, 6 замшевих жилетів, 12 пар сандалів. При цьому все це розміщувалося в одній кімнаті верхнього поверху корпусу аудиторії, де саме й відбувалися заняття [7]. Викладав

цю дисципліну француз Ледюк [10]. Слід зазначити, що фехтувальний клас мав статус «допоміжної установи», тоді як заняття можна було відвідувати винятково за додаткову платню.

Одночасно в студентів Харківського університету з'явилася можливість брати уроки танців. Спочатку дисципліну викладав «любитель комфорту, горлан та лихослов» Балашев [10], згодом німець Беккер. Заняття з хореографії студенти відвідували охоче й сприймали як засіб повеселитися і гарно провести час. Тим паче, що інколи на заняття запрошували професійний на той час оркестр генерала Шевича. Як згадує Л. Ничпаєвський, у танцювальному залі були присутні ті, що бажають розважитись. Сам вчитель Беккер через подагру ніколи не танцював, а завжди залишався глядачем. Та попри це, студенти не потребували вмінь педагога, оскільки танцювальні рухи вивчили ще в пансіонах та гімназіях. Свої вміння молодь демонструвала на безкоштовних університетських вечорах, які проводили двічі на тиждень із п'ятої до сьомої години вечора [6].

Професіоналізм студентів був настільки високим, що без них не обходився жодний бал у місті, їх спеціально запрошували в приватні садиби або клуби як кращих партнерів із танців. Проте для відвідування цих заходів необхідно було отримати дозвіл інспектора. Як зазначає І. Боровиковський, інспектор із розумінням ставився до цієї розваги підопічних й тому ніколи не відмовляв у проханні [2].

Від 1807 р. в Університеті розпочинається навчання з верхової їзди. Для проведення уроків при виші утримували манеж. Проте, як зазначає Д. Багалій, навчання проводилося з великими перервами і без правил [1]. Зрозуміло, що наявність манежу з кіньми вимагає від закладу значних витрат. Гроші на манеж мали виділяти меценати та студенти, котрі й відвідували уроки верхової їзди. Однак відсутність постійної матеріальної допомоги від громадськості й невисокий рейтинг дисципліни серед студентів впливали на викладання предмета.

Цікаво те, що ще 1835 р. університетське керівництво розглядало пропозицію ввести за додаткові кошти викладання гімнастики. Наприклад, у Київському університеті св. Володимира цю проблему почали піднімати лише в 50-х роках XIX ст. З одного боку, питання було вирішено позитивно, адже дозволялося утримання вчителя гімнастики за кошти студентів, які мали відвідувати заняття, з другого – недостатня кількість охочих звела нанівець всі ці починання [8].

Тобто в першій половині XIX ст. у Харківському університеті передбачалося викладання дисциплін фізкультурно-спортивного характеру, проте відсутність спеціально розроблених програм із цих предметів, слабка матеріальна забезпеченість більшості студентів (відвідування уроків фехтування, верхової їзди й танців було платним) робили їх непопулярними й маловідвідуваними. Ситуація почала змінюватися в 50-х роках XIX ст. із введенням постанови про безкоштовне відвідування занять «мистецького» циклу казеннокоштовними студентами.

У спеціально відведені години запрошені спеціалісти безкоштовно займалися зі студентами музикою, фехтуванням на рапірах, танцями й верховою їздою. Студенти з вдячністю згадують ті уроки, які відвідували із задоволенням. Так, І. Любарський наголошував, що заняття верховою їздою, для яких орендували манеж із кіньми, знадобилися в майбутньому, коли він працював військовим лікарем [4].

Уміння з хореографії студенти вдосконалювали в суботу ввечері в приміщенні їдальні, звідки виносили меблі. Фізична підготовка в цей період доповнювалася заняттями з марширування (пов'язано з початком Кримської війни). Студентів збирали в актовій залі, шикували в лінійку й змушували марширувати по одному й декілька чоловік. Проте ці заняття тривали не довго [4].

У цей період у життя студентів ввійшли азартні ігри: карти та більярд, за допомогою яких заробляли гроші на життя. Оскільки в Харківському університеті заняття спортивно-фізкультурного напрямку були нерегулярними й тривали максимум декілька годин на тиждень, то вільний час молодь проводила на балах, де змагалася в умінні танцювати з офіцерами та за гральними столами [5].

Ситуація змінилася на початку ХХ ст., коли Міністерство народної освіти прийняло «Тимчасові правила організації студентських установ у вищих навчальних закладах відомствах Міністерства народної освіти» від 22 грудня 1901 р., які дозволяли відкривати студентські науково-літературні, мистецькі й спортивні гуртки, їдальні, бібліотеки і читальні [3]. Постанова також передбачала виділення певної суми грошей із університетського кошторису для закупівлі необхідного обладнання [3].

Результатом запровадження цього документа стала поява низки спортивно-гімнастичних гуртків на підприємствах та в навчальних закладах України. З 1905 р. розпочинають роботу студентські спортивні гуртки у Київському, Новоросійському, а згодом і Харківському університетах (1912 р.).

Виникненню спортивно-гімнастичного гуртка в Харківському університеті передувало створення приблизно в 1903–1904 рр. спортивного гуртка з гімнастичним залом [9]. Сам гурток при Харківському імператорському університеті організовано восени 1912 р., який відразу набув популярності серед студентів. Заняття проводили в приміщенні Харківського першого гімнастичного товариства. Гурток популяризував такі види спорту, як гімнастика й атлетика. Керували роботою секцій П. Пелепейченко та Н. Калмиков [12]. Серед досягнень студентів Харківського університету слід згадати Б. Протопопова, котрий посів призове місце на ювілейних змаганнях Ризького гімнастичного товариства [7].

Також варто зазначити, що напередодні Першої світової війни в усіх вишах країни, у тому числі й Харківському університеті, ввели як обов'язкову дисципліну стрільбу. Спортивні традиції в стінах Харківського університету продовжували й у післяреволюційний період, а 1925 р. організовано кафедру фізичного виховання і спорту, яка з успіхом діє й сьогодні.

**Висновки.** З моменту відкриття Харківського університету студенти мали змогу відвідувати за додаткові кошти заняття з танців, фехтування та верхової їзди. Проте несистематичне викладання дисциплін, відсутність навчальних програм негативно впливали на фізичний розвиток студентів й на їх популярність.

Активізації спортивного життя в університеті сприяла постанова від 1901 р., згідно з якою виші отримали дозвіл організовувати гуртки наукового та спортивного спрямування. Результатом цих дій стала поява спортивно-гімнастичного гуртка, членами якого могли бути всі охочі студенти, що не порушували університетських правил. Студентська молодь активно займається гімнастикою й атлетикою, а деякі з них посідали призові місця на загальноімперських спортивних змаганнях.

**Перспективи подальших досліджень.** Подальші дослідження варто спрямувати на вивчення розвитку спортивного життя в інших вищих навчальних закладах України впродовж ХІХ – початку ХХ ст.

### Список літератури

1. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) / Д. И. Багалея. – Харьков, 1896. – Т. 1. – 1204 с.
2. Боровиковский И. И. Воспоминания о Полтавской гимназии и Харьковском университете за полстолетия назад / И. И. Боровиковский / Харьковський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 т. / уклад. Б. П. Зайцев [та ін.]. – Харків, 2011. – Т. 1. – С. 90–98.
3. Журнал Министерства народного просвещения. – 1902. – Ч. 339.
4. Любарский И. В. Воспоминания о Харьковском университете. 1850–1855 / И. В. Любарский // Исторический вестник. – 1891. – август. – С. 373–393.
5. Мазуренко Н. Первая харьковская университетская история. Из воспоминаний старого студента / Н. Мазуренко // Исторический вестник. – 1907. – Т. 109, № 9. – С. 879–890.
6. Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете 1823–1829 годы / Л. Ничпаевский // Русская старина. – 1907. – Т. 131, № 8. – С. 363–400.

7. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине: люди, годы, факты (1874–1950) / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Харьков, 2002. – Т. 1. – 375 с.
8. О некоторых улучшениях по Харьковскому Университету и по учебным заведениям Харьковского учебного округа : сб. распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1866. – Т. 2.
9. Приходько Г.І. Діяльність студентських спортивних гуртків і товариств вищих освітніх закладів України на початку ХХ ст. / Г.І. Приходько // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 34/35. – С. 311–315.
10. Розальон-Сошальский А. Г. Мои воспоминания / А. Г. Розальон-Сошальский // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 тт. / уклад. Б. П. Зайцев та ін. – Харків, 2011. – Т. 1. – С. 33–39.
11. Соколова Н. Д. Нормативно-правова регламентація здорового способу життя у навчальних закладах Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Д. Соколова // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 4. – С. 56–61.
12. Спортивно-гимнастический кружок при Харьковском университете // Красота и сила. – 1913. – № 6. – С. 17.
13. Устав Императорского Харьковского университета // Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – Санкт-Петербург : Имп. Акад. наук, 1805. – № 10. – С. 225–290.

## СПОРТИВНАЯ ЖИЗНЬ В ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1804–1917 ГГ.)

**Наталья СОКОЛОВА, Оксана ПОПОВА**

*Національний університет фізического  
воспитання и спорта Украины, г. Киев,  
Украина, e-mail: sokolik\_n@ukr.net*

**Аннотация.** *Актуальность:* низкий рейтинг физического воспитания среди украинской студенческой молодежи требует от специалистов поиска новых методов преподавания данной дисциплины, мотивировать молодежь к занятиям спортом. Учет исторического опыта будет способствовать развитию новых тенденций в становлении современной национальной системы физического воспитания. *Цель:* вычленил важнейшие моменты в процессе становления и развития физической культуры и спорта в Харьковском университете дореволюционного периода. *Материалы и методы:* анализ и обобщение источников по избранной проблеме. *Результаты:* установлено, что с момента начала работы университета студенты имели возможность за дополнительную плату посещать занятия физкультурно-спортивного направления. Особенно спортивная жизнь в вузе активизировалась в начале ХХ в. с момента создания спортивно-гимнастического кружка. *Выводы:* результаты исследования подтверждают, что платная основа занятий по физической культуре, несистематическое преподавание дисциплины и отсутствие учебных программ тормозило развитие спортивной жизни в Харьковском университете на протяжении ХІХ – начала ХХ в.

**Ключевые слова:** спорт, физическое воспитание, гимнастика, танцы, верховая езда, фехтование, кружок, университет.

## SPORT'S LIFE AT KHARKIV UNIVERSITY (1804–1917)

Nataliya SOKOLOVA, Oksana POPOVA

*National University of Physical Education  
and Sport of Ukraine, Kyiv, Ukraine,  
e-mail: sokolik\_n@ukr.net*

**Abstract.** *Relevance:* Low rating of physical education among the Ukrainian academic youth requires new approaches and methods of this discipline teaching; demands deeper motivation to sport activities from young people. Acquaintance with and involvement of historical experience will contribute to the development of new trends in modern national physical education system. *Purpose:* To single out the most important moments in the process of formation and development of physical culture and sports in the Kharkov University during the pre-revolutionary period. *Material and Methods:* Analysis and synthesis of sources on the problem in question. *Results:* It was found that since the foundation of the University the students had the opportunity to attend sports classes for additional fee. Sports activities at the University became more brisk in the early XX century with the establishment of sports and gymnastic society. *Conclusions:* results of the study confirm that paid physical training, unsystematic teaching of the discipline as well as lack of training programmes hindered the development of the sports life of the University of Kharkov during the XIX – early XX century.

**Keywords:** sports activities, physical education, gymnastics, dancing, riding, fencing, club, university.

### References

1. Bagalej D. I. Opyt istorii Har'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam) [Experience of history of Kharkov University (according to unedited materials)]. Har'kov, 1896. T. 1. 1204 s. (*in Russian*)
2. Borovikovskij I. I. Vospominanija o Poltavskoj gimnazii i Har'kovskom universitete za polstoletija nazad [Memories of the Poltava and Kharkiv University gymnasium from half a century ago] / Harkivs'kij universitet HIIH – pochatku HH stolittja u spogadah jogo profesoriv ta viovanciv : u 2 t. / ukklad. B. P. Zajcev [ta in.]. Harkiv, 2011. T. 1. S. 90–98. (*in Russian*)
3. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija [Ministry of Public Education Journal]. 1902. Ch. 339. (*in Russian*)
4. Ljubarskij I. V. Vospominanija o Har'kovskom universitete. 1850 – 1855 [Memories of the Kharkov University. 1850 – 1855] // Istoricheskij vestnik. 1891. avgust. S. 373–393. (*in Russian*)
5. Mazurenko N. Pervaja har'kovskaja universitetskaja istorija. Iz vospominanij starogo studenta [First Kharkov University history. From the memories of a former student] // Istoricheskij vestnik. 1907. T. 109, № 9. S. 879–890. (*in Russian*)
6. Nichpaevskij L. Vospominanija o Har'kovskom universitete 1823 – 1829 gody [Memories of the Kharkov University 1823 – 1829 years] // Russkaja starina. 1907. T. 131, № 8. S. 363–400. (*in Russian*)
7. Olejnik N. A., Grot Ju. I. Istorija fizicheskoj kul'tury i sporta na Har'kovshhine: ljudi, gody, fakty (1874 – 1950) [History of Physical Culture and Sport in Kharkov: people, years, facts (1874–1950)]. Har'kov, 2002. T. 1. 375 s. (*in Russian*)
8. O nekotoryh uluchshenijah po Har'kovskomu Universitetu i po uchebnym zavedenijam Har'kovskogo uchebnogo okruga [Some improvements cocerning the Kharkov University and educational institutions of Kharkov school district] : sb. rasporjazhenij po Ministerstvu Narodnogo prosveshhenija. Sankt-Peterburg, 1866. T. 2. (*in Russian*)

9. Prykhod'ko H. I. Diyal'nist' student's'kykh sportyvnykh hurtkiv i tovarystv vyshchyykh osvitnikh zakladiv Ukrayiny na pochatku KhKh st. [Students' sports clubs' and societies' activity in the higher school of Ukraine in the early twentieth century] // Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity. 2012. №34/35. S. 311–315. *(in Ukrainian)*

10. Rozal'on-Soshal'skij A. G. Moi vospominanija [My memories] // Harkivs'kij universitet HИH – pochatku HH stolittja u spogadah jogo profesoriv ta vihovanciv : u 2 tt. / uklad. B. P. Zajcev ta in. Harkiv, 2011. T. 1. S. 33–39. *(in Russian)*

11. Sokolova N. D. Normatyvno-pravova rehlamentatsiya zdorovoho sposobu zhyttya u navchal'nykh zakladakh Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st. [Legal regulation of healthy lifestyles in schools of the Russian Empire in the late nineteenth – early twentieth century] // Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya i sportu. 2009. №4. S. 56–61. *(in Ukrainian)*

12. Sportivno-gimnasticheskij kruzhok pri Har'kovskom universitete [Sports-gymnastic club of the Kharkov University] // Krasota i sila. 1913. № 6. S. 17. *(in Russian)*

13. Ustav Imperatorskogo Har'kovskogo universiteta [The Charter of the Imperial University of Kharkov] // Periodicheskoe sochinenie ob uspehah narodnogo prosveshhenija. Sankt-Peterburg : Imp. Akad. nauk, 1805. № 10. S. 225–290. *(in Russian)*

*Стаття надійшла до редколегії 1.02.2016*

*Прийнята до друку 7.06.2016*

*Підписана до друку 30.06.2016*